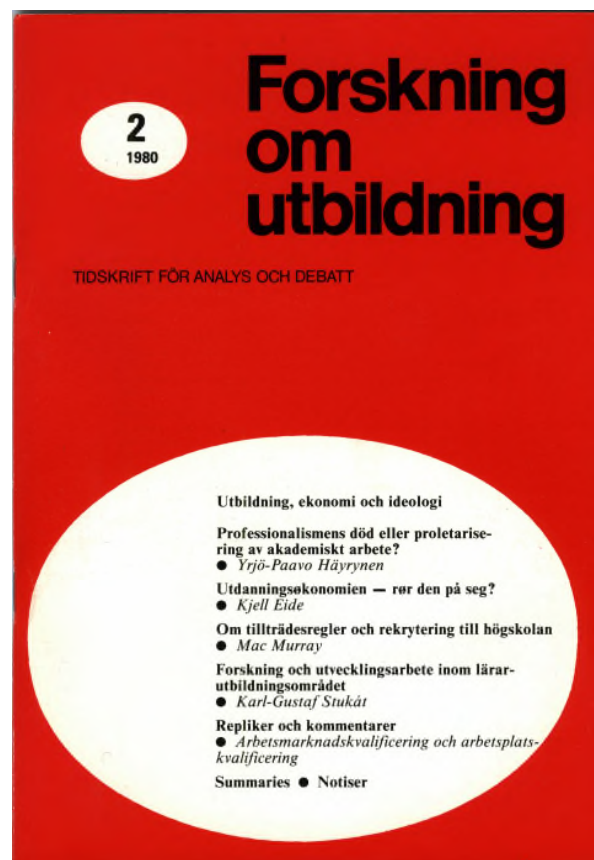

FAKSIMIL

Donald Broady, "Arbetsmarknadskvalificering och arbetsplatskvalificering", *Forskning om utbildning*, vol. VII, nr 2, 1980, pp. 43–46.

2

1980

Forskning om utbildning

TIDSKRIFT FÖR ANALYS OCH DEBATT

Utbildning, ekonomi och ideologi

Professionalismens död eller proletarisering av akademiskt arbete?

● *Yrjö-Paavo Häyrynen*

Utdanningsøkonomien — rør den på seg?

● *Kjell Eide*

Om tillträdesregler och rekrytering till högskolan

● *Mac Murray*

Forskning och utvecklingsarbete inom lärarutbildningsområdet

● *Karl-Gustaf Stukát*

Repliker och kommentarer

● *Arbetsmarknadskvalificering och arbetsplatskvalificering*

Summaries ● Notiser

Utbildning, ekonomi och ideologi

Våra universitet har till uppgift att reproducera den bildade klassen, det mest kvalificerande, intellektuella arbetet. Hur denna reproduktion sker beror på existerande klasstrukturer och ekonomiska villkor för reproduktion i olika samhällen. Klasstrukturerna bestämmer hur intellektuellt arbete organiseras i skilda yrken och vilka olika skikt det har.

Med de tankegångarna inleder *Yrjö-Paavo Häyrynen* sin artikel "Professionalismens död eller proletarisering av akademiskt arbete". En av utgångspunkterna för hans bidrag är två svenska projektrapporter. I den ena granskas förhållandet mellan klass och kunskapsstruktur. Den granskningen leder bl a till en opposition mot att låta specialister fatta beslut utan samråd med de människor besluten gäller. Den andra rapporten — en doktorsavhandling — har analyserat "professionernas" utveckling. En annan utgångspunkt i artikeln är de intellektuella sociala positioner som följd av att "intelligentsians" andel på arbetsmarknaden ökat och att det skett en ekonomisk tillbakagång för akademiskt arbete.

Om utbildning och ekonomi handlar också *Kjell Eides* artikel "Utbildningsøkonomien — rør den på seg?". Artikeln utgör en granskning av tre bidrag, som behandlat anpassningen av arbetskraftstillgången, utbildning som investering och ekonomiska fördelningseffekter av utbildning. Bidragen ingår i UHÄ-rapporten "Learning and Earning". Författaren ger en tillspetsad karakteristik av de tre forskarna bakom rapporterna genom att hävda att en representerar tron, en annan tvivlet och den tredje förnekelsen. Eide anser inte den här forskningen särskilt meningsfull. Enligt hans uppfattning hålls den ändå fortfarande vid liv, främst av ideologiska skäl. Det finns i flertalet länder starka politiska intressen som stöttar en utbildningspolitik på ekonomiska premisser. Politiska krafter vill också att den ekonomiska liberalismen skall spridas till så många områden som möjligt inom samhällslivet.

Under de senaste åren har tillträdesreglerna för universitet och högskolor reviderats för att ge större grupper i samhället möjlighet att bedriva postgymnasiala studier. Projektet "Tillträde till högskolan", som utgör en del av UHÄ:s uppföljning av högskolereformen, har bl a studerat urvalsreglernas effekter på rekryteringen till spärrad högskoleutbildning och försöksverksamheten med vidgat tillträde till högskolan. *Mac Murray* har granskat tre rapporter från projektet. Han genomför sin granskning ur tre olika synvinklar: tillträdesprojektet som (1) utvärdering, (2) statistisk analys och (3) debattinlägg. Han sätter vissa

frågetecken i kanten, när det gäller de två första aspekterna, men anser att projektrapporterna har stort värde som debattinlägg, där bl a följande frågor får en intressant belysning:

- fördelar och nackdelar med central contra lokal antagning
- enhetlighet och differentiering; urvalsgrunder
- bevarad utgångsnivå och breddad rekrytering

När lärarhögskolorna inrättades från 1956 och framåt knöts till dem pedagogiska institutioner under en professor. Åtgärden var ett uttryck för tanken att lärarutbildningen skulle "vila på vetenskaplig grund". Institutionerna tillkom under en period, då för varje år allt större resurser satsades på skolforskning. En stor del av denna forskning har varit förlagd till lärarhögskoleinstitutionerna. Vissa resurser har under denna period blivit avdelade också för forskning om lärarutbildning. *Karl-Gustaf Stukát* ger en översikt av forskning och utvecklingsarbete inom detta område. Han pekar på en förändring i FoU-arbetets inriktning, från forskning mot utvecklingsarbete, och betonar vikten av en intim samverkan mellan dessa båda verksamheter.

I nr 1/1980 ingick en artikel om "arbetsliv och utbildning för ungdom". Den kommenteras i det här numret av *Donald Broady*. Han föreslår en distinktion arbetsmarknadskrav/arbetsplatskrav och resonerar kring följande strukturella princip: Eftersom den enskilde eleven är nödsakad att skaffa sig kvalifikationer som gör hans arbetskraft säljbar på arbetsmarknaden, förbereder skolan direkt för arbetsmarknaden men bara indirekt för arbetsplatserna. Detta förklarar en del av svårigheterna med de aktuella försöken att "arbetslivsanknyta" skolan. Distinktionen arbetsmarknadskrav/arbetsplatskrav är viktig också i samband med kvalifikationsforskningens försök att kartlägga, hur utbildningen förbereder för arbetslivet.

Jon Naeslund

Donald Broady ingår i forskningsgruppen för läroplansteori och kulturreproduktion

vid Högskolan för lärarutbildning. Han arbetar f n inom Sia-Syoprojektet.

Arbetsmarknadskvalificering och arbetsplatskvalificering

I förra numret av *Forskning om utbildning* bidrog Ante Farm med en artikel om ett diskussionsmaterial från Forskningsrådsnämnden (FRN) och UHÄ. Jag skall fortsätta den diskussionen om samband skola/arbetsliv i det följande inlägget genom att föreslå en distinktion mellan arbetsmarknadskrav och arbetsplatskrav och genom att resonera kring följande strukturella princip: Eftersom den enskilde eleven är beroende av att hans arbetskraft får försäljningsvärde på arbetsmarknaden, förbereder skolan direkt för arbetsmarknaden men bara indirekt för arbetsplatserna. Detta förklarar en del välkända svårigheter i samband med de aktuella försöken att "arbetslivsanknyta" skolan. Distinktionen arbetsmarknadskrav/arbetsplatskrav är också viktig när vi tar ställning till kvalifikationsforskningens försök att kartlägga hur utbildningen förbereder för arbetslivet. I ett senare sammanhang vill jag återkomma till en bredare diskussion om kvalifikationsforskningens möjligheter och begränsningar.

I materialet från FRN och UHÄ efterlyses ett arbetslivsorienterat perspektiv på utbildning. Det lovar gott och skulle innebära en värdefull nyorientering inom utbildningsforskningen. Men begreppet "arbetsliv" är en hal tvål. Skolfolk, yrkesvägledare, politiker, planerare och andra som funderar över samband utbildning — arbetsliv önskar ofta svar på frågor som: Vilka krav kommer att möta eleverna på arbetsplatserna? Vad krävs idag av en sjuksköterska, en bilmekaniker, en banktjänsteman? Vad kommer att

krävas i framtiden? Och hur kan skolan förbereda eleverna för dessa krav? Behöver de mer engelska, andragsradsekvationer, specifik yrkesutbildning, moralisk fostran? Och, frågar dessutom somliga, hur skall skolan förbereda för "löntagarrollens" krav, för möjligheterna att aktivt påverka och förändra villkoren på arbetsplatsen?

Alla dessa slag av frågor gäller krav som tillvaron på arbetsplatsen ställer. För att få svar på frågorna och därmed bli beslutsunderlag för utbildningspolitik och utbildningsplanering har man prövat metoder som avnämrundersökningar och behovsanalyser: man sänder t ex enkäter till personalchefer, företagsrepresentanter, den högre utbildningens ämnesrepresentanter och ber om deras åsikter om vad eleverna bör lära sig i skolan. Eller också — och det är vanligare — kan man göra statistiska sammanställningar över vilka människor som faktiskt får vilka arbeten; typ studier av arbetskraftens rörlighet i olika avseenden, korrelerad med exempelvis socioekonomisk bakgrund, kön, ålder, utbildningsnivå, ex amina, betygsgenomsnitt. Och bli utifrån framskrivningar av sådana undersökningar kan man göra prognoser för framtida arbetskraftsbehov och resonera om utbildningens dimensionering och innehåll.

Men "arbetsliv", vad är det i sammanhanget? Får vi svar på frågorna om livet på arbetsplatserna? Nej, med de nämnda och liknande metoder får vi, tvärtemot vad vi ofta föreställer oss, ingen direkt kunskap om vad uppgifterna på arbetsplatserna egentligen kräver. Vad vi får är kunskap om

avnämarnas önskemål eller statistik på en mängd anställningar som faktiskt ägt rum eller prognoser över förväntade framtida anställningar. Vi får med andra ord kunskaper om vissa krav i samband med arbetskraftsförsäljningen. Dessa *arbetsmarknadskrav* — med arbetsmarknad avser jag här helt enkelt den marknad där arbetskraften köpes och säljes — är som vi alla vet något helt annat än *arbetsplatskraven* som gäller tillvaron på arbetsplatserna, själva arbetsuppgifterna, yrkesutövningen. Att denna åtskillnad mellan arbetsmarknadskrav och arbetsplatskrav är en realitet har många människor här i landet fått erfara inpå huden: exempelvis kunniga yrkesarbetare som berövats sitt arbete i strukturomvandlingen och nu inte får sin arbetskraft såld på arbetsmarknaden. Eller fråga de flickor som gått ut fordonsteknisk linje — påhejade av frejdiga syofunktionärer och andra vuxna utan vare sig könsfördomar eller insikt i arbetsmarknadens realiteter — och som må vara hur väl lämpade som helst i förhållande till arbetsplatsernas krav. De finner ändå att på arbetsmarknaden efterfrågas inte många bilmekaniker, i synnerhet inte kvinnliga.

I det suddiga begreppet "arbetsliv" utplånas den här distinktionen arbetsmarknadskrav/arbetsplatskrav, med bl a den nämnda konsekvensen att vi tror oss undersöka arbetsplatskrav, när vi i själva verket samlar data om arbetsmarknadskrav.

Det är vidare nyttigt att ställa frågan: Vad förbereder (kvalificerar) egentligen skolan för, för arbetsmarknaden eller arbetsplatserna? Vi vill ju gärna att den utöver allmän medborgarfostran och annat skall ge en god förberedelse för tillvaron på arbetsplatserna. Men mycket tyder på att följande princip gäller, under förutsättning av en fungerande konkurrens så att arbetsmarknaden verkligen är en "fri" marknad:

DEN OFFENTLIGA UTBILDNINGSEKTORN KVALIFICERAR DIREKT FÖR ARBETSMARKNADEN (ARBETSKRAFTSFÖRSÄLJNINGEN) OCH BARRA INDIREKT FÖR ARBETSPLATSERNA.

Det är en allmän formulering av en strukturell princip som förstås måste preciseras och

modifieras. (Här behövs empiriska undersökningar som visar i vad mån och i vilka avseenden marknadsmekanismerna och därmed denna princip sätts ur spel av legitimeringsintressen och professionaliseringstendenser, socialpolitiska åtgärder och trygghetslagarna samt nyare strategier som livslång utbildning och företagsförlagd utbildning. Som Ante Farm påpekar har problemen kring arbetskraftsförsäljningen förskjutits i och med att många ungdomar har svårt att behålla arbetet, dvs att sälja sin arbetskraft för en längre tid.)

Ändå tror jag principen är av grundläggande betydelse, när vi resonerar om samband skola — arbetsliv. Samma princip kan uttryckas så att i varje marknadsekonomi, där konkurrensen fungerar, träder arbetsmarknaden in *mellan* den offentliga utbildningssektorn och arbetsplatserna:

utbildning **arbetsmarknad** **arbetsplatser**

De flesta skolelever — och inte minst deras föräldrar — är bekanta med denna strukturella princip: de är nödsakade att individuellt skaffa sig kvalifikationer, såväl betyg och examina som hut och hyfsning och andra informella kvalifikationer, som gör deras arbetskraft säljbar på rimliga villkor. Där emot tycks många skolideologer ha svårare att uppfatta principen. När man exempelvis beklagar skolans "isolering", brukar man glömma att just denna slags isolering, nämligen åtskillnaden skola/arbetsplatser, är ofrånkomlig så länge arbetskraften kvalificeras och selegeras i skolan, säljes på arbetsmarknaden och först därefter konsumeras på arbetsplatserna. I individens liv träder arbetsmarknaden in mellan skolan och den framtida tillvaron på en arbetsplats.

I ljuset därav förefaller åtskilliga inslag i diskussionen om integrering skola/arbetsliv, pryö, prao, yrkespraktik osv egendomligt verklighetsfrämmande. Skolelevernas arbetsplatsbesök, praktikperioder och yrkesutövning kan kanske se ut som omedelbar sammankoppling skola/arbetsliv men är i själva verket primärt led i elevernas kvalificering. Och kvalificeringen sker som sagt omedelbart för arbetskraftsförsäljningen, dvs arbetsmarknadens krav. En nära till

hands liggande praktisk slutsats är att dessa elevernas kontakter med arbetslivet bör tas för vad de är: led i undervisningen, utbildningen, kvalificeringen — och användas som sådana. Då kan i bästa fall "arbetslivsanknytningen" innebära embryon till en kvalificering som är en god förberedelse för såväl arbetskraftsförsäljningen som verkligheten på arbetsplatserna. Paradoxalt nog fungerar illusionen att man direkt kan förbinda skola med arbetsplatser och så hoppa över relationen till arbetsmarknaden i en riktning rakt motsatt den avsedda. Om man sänder iväg eleverna till arbetsplatsbesök eller pryoperioder utan att beakta att det fortfarande är fråga om "skola", led i kvalificeringen, blir nämligen den ofta omvittnade konsekvensen att lärarna efteråt är mer angelägna att ta igen de lektioner som "gått bort" än att ge eleverna möjligheter att bearbeta sina nyvunna erfarenheter.

Man kan föra ett parallellt resonemang om många alternativpedagogiska försök. Vid den frivilliga projektverksamheten på Brattebergsskolan på Öckerö har man nu hamnat i problemet att vissa elever väljer att odla fisk och andra att läsa ett antal timmar matte extra i veckan (jfr KRUT 15 som kommer ut i början av hösten). Det är bara ytterligare ett belägg för att skolan primärt kvalificerar för arbetsmarknaden och att vissa elever, företrädesvis ur gynnade miljöer, bättre än andra vet att höja värdet av sin arbetskraft inför den stundande försäljningen. Alla liknande försök att "förena teori och praktik" hamnar i problem, om vi inte lyckas finna sätt att förhålla oss till de strukturella betingelserna för verksamheten i skolorna.

Själva uttrycket "arbetslivsanknytning" anger att skolan är *något annat* än "arbetsliv", vilket på sätt och vis är sant. Skolan är visserligen en arbetsplats, men eleverna är inte underkastade det i vårt samhälle normala arbetslivets, dvs lönarbetets villkor. Det blir de inte heller genom arbetslivsanknytning typ studiebesök, pry, prao. Där emot, vilket är intressant, skaffar sig det stora flertalet elever egna erfarenheter av det "verkliga" arbetslivets villkor, nämligen när de säljer sin arbetskraft i helgarbete, feriearbete. Dessutom har de förstås andra

erfarenheter av lönarbetets villkor: sådana som föräldrar och andra förmedlar, egna erfarenheter av lönarbetarfamiljens villkor — samt ett antal års upplevelser av hur lärararbetet fungerar när det är lönarbete. Vidare vistas de dagarna i ända i en institution — skolan — till vars uppgifter hör att kvalificera och selegera arbetskraft. Det är ett mysterium att skolan inte tar bättre tillvara de läromöjligheter som alla dessa erfarenheter sammantagna erbjuder. Det borde ligga närmare till hands än att knyta för stora förhoppningar till mer eller mindre konstgjorda varianter av "arbetslivsanknytning".

Det var några mer praktiska synpunkter. Också när det gäller utbildningsforskningen, är det nödvändigt att skilja mellan arbetsmarknadskrav och arbetsplatskrav, för att vi skall kunna utveckla en fruktbar kvalifikationsforskning. I materialet från FRN och UHÄ gör Leif Graham (s 22 ff) en åtskillnad mellan arbetsmarknadsperspektiv och arbetslivsperspektiv, men den distinktionen ansluter till gängse gränsdragningar mellan discipliner (ekonomer sysslar med arbetsmarknad och sociologer med arbetsliv) och mellan makro- och mikro perspektiv. Man kunde i stället reservera termen "arbetsmarknad" för den marknad där arbetskraften köpes och säljes och låta förslagsvis "arbetsplatser" beteckna det sammanhang där arbetet utföres sedan arbetskraften väl är såld. Det är denna distinktion jag här förespråkar, bl a eftersom den kan bidra till att klarlägga vad "kvalifikation" egentligen är. I FRN/UHÄ-materialet betecknar "kvalifikation" ibland kunskaper och färdigheter som utbildningen faktiskt förmedlar, ibland arbetsmarknadens krav och ibland kraven som utvecklingen på arbetsplatserna ställer. Det är exempelvis ogörligt att (som i Graham, s 52) jämföra alternativa hypoteser om kvalifikationsutvecklingen, när vissa av dessa (dekvalificerings- och bifurkationshypoteserna) närmast tycks gälla arbetsplatskrav och andra (tröskelhypotesen) otvetydigt gäller arbetsmarknadskrav.

En väg att empiriskt komma åt arbetsmarknadskravens innebörd och överskrida den blotta statistiska registreringen är förstås undersökningar av rutiner för hur an-

ställningar faktiskt går till och vilka agenter som har vilka krav i samband därmed. En studie av företagarrepresentanternas formulerade krav vid rekrytering av tjänstemän visar exempelvis att företagsledare liksom personalchefer ofta fäster mindre vikt vid formella kvalifikationer i form av specifika examina (personalcheferna har ofta själva en brokig allmän humanistisk, samhällsvetenskaplig och utbildningsbakgrund). Däremot anser driftsingenjörer, avdelningschefer och andra i arbetsledarposition, som ofta utformar befattningsbeskrivningar och själva har civilingenjörsexamen, ekonomexamen och liknande i botten, att just dessa utbildningar är ett plus (Bayramoglu: Akademikerna och industrin. Soc.inst, Gbg 1976). När det gäller rekrytering av okvalificerad arbetskraft, tyder samstämmiga vittnesbörd (t ex Syo-projektet i Umeå) på att formella kvalifikationer är tämligen betydelselösa — förutsatt att den sökande har grundskolekompetens och inte alltför lågt eller högt betygsgenomsnitt. Förmåga att passa tider och lyda samt allmän prydighet tycks som regel vara viktigare.

Det gäller dock att gå bakom och tolka de krav avnämarna uttrycker, att studera hur anställningar faktiskt går till och framför allt att inte förväxla dessa arbetsmarknadskrav med kraven som uppgifterna på arbetsplatsen ställer. De senare stämmer inte alls med nödvändighet överens med de förra. Det är exempelvis sannolikt att en krympande arbetsmarknad och/eller en utbildningsexpansion leder till ökande arbetsmarknadskrav (köparens marknad), samtidigt som den kvalifikationsnivå som den konkreta arbetsprocessen kräver mycket väl kan vara oförändrad eller till och med sjunka. För femton år sedan räckte det med realexamen för att bli banktjänsteman, idag krävs minst treårig gymnasieskola, samtidigt som arbetet i vissa avseenden blivit mindre komplicerat.

Av flera skäl är det svårt att direkt och entydigt mäta arbetsplatsernas kvalifikationskrav. Forskningen får bemöda sig om att finna brukbara beskrivningsinstrument och *indikatorer*. Inom detta fält har vi en del att lära av den västtyska metodutvecklingen. En annan möjlighet är att fokusera *före-*

ställningarna om kvalifikationskraven och deras utveckling, dvs att göra kunskapsso-ciologi av kvalifikationsforskningen. Ty i åtskilliga sammanhang — om man vill undersöka statlig utbildningsplanering eller hur arbetsgivarna anställer och disponerar arbetskraft — är föreställningarna om kvalifikationskrav av större betydelse än de "verkliga" krav som arbetsuppgifterna ställer.

Därmed, med frågan om anställningspolitiken, står vi återigen inför problem som har med arbetsmarknadskrav men bara indirekt med arbetsplatskrav att göra. Jag har i det här inlägget velat fästa uppmärksamheten vid att denna distinktion brukar förbises, så exempelvis i den debatt om arbetets "dequalificering" som i Sverige inspirerats främst av Harry Braverman. Själva uttrycket "arbetets dequalificering" är vilseledande; det är nog mer ändamålsenligt att tala om *kvalificerad arbetskraft* (med högt försäljningsvärde, högutbildad) och *komplicerat arbete* (i motsats till enkelt arbete). Att mindre komplicerat arbete utförs på arbetsplatserna innebär inte nödvändigtvis att kvalifikationskraven på arbetskraften sänks. Och det gäller som sagt att skilja mellan arbetsmarknadskrav och arbetsplatskrav. Här i landet debatteras nu om kvalifikationskraven höjs eller sänks, och meningarna är delade. Men kanske talar man inte om samma sak? Som Mac Murray gjort mig uppmärksam på, tycks de som hävdar att kvalifikationskraven ökar — exempelvis de som förespråkar utbildning som bot mot ungdomsarbetslösheten — intressera sig för arbetsmarknadskraven, dvs villkoren för arbetskraftsförsäljningen, medan de som tvärtemot i Bravermans anda driver tesen om sänkta kvalifikationskrav, arbetets utarmning, tycks avse arbetsplatskraven.

Donald Broady